

Illés György

Madách könyvei között

Kármán Józsefnél tisztelegtem előbb, a losonci temetőben, úgy mentem tovább Madách Imréhez. December volt, ködös, nyálkás, nedves, átmeneti idő, se ősz, se tél. Losonc szomorúan mutogatta kihűlt gyárkéményeit, a füstöt beléjük fojtotta a rendszerváltás. Csak a református templom remek, karcsú, gótikus tornya emelkedett a magasba, mint egy őrszem lándzsája. Magyar városiasság és szlovák falusi hangulat találkozik ezen a tájon, mint két meredek hegyoldal, mely termékeny, folyószelte völgybe simul. A Sztregova-patak mohón, medréből kidagadva hömpölyög az út szélén.

Eleredt az eső mikor Madách falujába indultam. A víz ott gyűlt és fodrozódott a szemhatáron, mintha igyekezne körülzárni világunkat. Kiöntött az Ipoly, elárasztotta a szelíd nógrádi tájat. Víz és felhők között, lankás országúton vezettem a kocsim. Csupán pár lépés az országhatár, a Sztregova-patak éppen a magyar-szlovák határon fut keresztül. A sztregovai völgyet északnyugati irányban a Korponai-hegysor védi, legmagasabb csúcsa eléri a hétszáz métert, Madách-tetőnek is nevezik. Honfoglalás korabeli sáncok találhatók rajta. A völgy déli bejáratánál, Rárópuszta alatt ömlik a Sztregova-patak az Ipolyba.

Ezt a vidéket szerette a költő! Erre sétált, nézelődött, gondolkodott.

Némán szemléltem a tájat, bokrait, csupasz gyümölcsfáit, sarát s a mészkősziklákhoz tapadó félénk nyíreket.

– Gyönyörű vidék, valóságos paradicsom nyáron, csupa rigófütty, csupa béke! – jegyezte meg losonci útitársam.

– Elhiszem, meghitt és szép formájú fák – válaszoltam.

Most varjú varjúra szálldosott, fölrebbenve az országútról. Csend és a „szentelt fájdalom” lebegett Madách Imre szülőföldjén. Sárban és szemerkélő esőben értünk Sztregovára.

Hunyadi Mátyás még a világon se volt, amikor a Madáchok már felépítették kis várkastélyukat a Sztregova-patak fölött, itt a dombhajlatnál. Ötszáz évig megfelelt a kis építmény, csak 1928-ban bontották le,

mikor már tökéletesen elaggott, követ elhordták a parasztok, s az ősi Madách-kastély beépült a sztregovai kis paraszthá zakba. De maradt még egy Madách-kastély, az új, melyet az író apja épített, ahol a *Tragédiát* és műveinek legnagyobb részét írta a költő. Kicsi a falu, messze a városi zajtól, gyár nincs sehol. Kicsi a kastély, messze az irodalmi élettől, mégis itt született meg a remekmű.

A Madách família nem tartozott a gazdag nemesi családok közé. Olyan földbirtokosok voltak, akiknek a szíve minduntalan az írói mondanivaló körül forgott. Olvasmányaik lelkesítették, nevelték őket. Mikor határukban feltűnt a nagy eszme, nem kellett Rousseau-utánzással leszállniuk a néphez, földszintes kastélyukban éltek, az emberek között. Az új kastély is emelet nélkül épült. Kevélység, gőg nem hírlik Madáchék felől. Az a Madách Sándor, aki a magyar jakobinusokat védte, és szembe mert szállni Ferenc császár akaratával, demokrata volt. És protestáns. Az evangélikus hitre Rimay János, Balassi Bálint tanítványa térítette a családot. Rimay is Alsósztregován született, itt volt birtoka, itt is nyugszik, de sírjának régen nyoma veszett, csak a hiteles feljegyzés maradt a halálozásáról. Bél Mátyásnak diákkorában egy Madách volt az osztálytársa, a későbbi nógrádi alispán, az iskolát Madáchék alapították és tartották fenn, odavették az ocsovai zsoltározó kocsmáros tehetséges fiát. Ilyen vidék ez.

A szomszédból származik Balassi Bálint és Mikszáth Kálmán. A magyar kisnemesség ezen a tájon is teljesítette történelmi feladatát. A hiányzó polgár réteg helyett befogadta a felvilágosodást, átvette a Párizs felől érkező szabad gondolatokat. Nem maradt meg a monarchia reakciós magatartásánál vagy óvatos, semmit sem kockáztató véleményénél. Kinyitotta kapuit, bebocsátotta az új embereszményt, s az egyenlőség gondolatát.

Ausztria-Magyarország területén csak a magyar arisztokraták vették fel a kapcsolatot a francia forradalmi írókkal. Például Voltaire-rel is, aki dicséretet zengett a tokaji borról! Nem véletlen, hogy Martinovicsék közt akadt gróf is, s grófi titkár is, kettő. A szabadkőműves-páholyokban ezek a kisnemesek „testvériesülnek" a szegény írástudókkal. Ez Kazinczy földje s azoké a vékony alakoké, akik francia könyvújdonsággal a hónuk alatt sietnek az esteledő Pozsony vagy Kassa utcáin, lámpás nélkül, a páholy ülésére, ahol már koppan a mestertestvér ezüstkalapácsa. A lámpást, a fényt magukban hordozták, mint a világító bogarak a sötétben. Madách Imrének két őse is költő volt, de országos hírű csak ő lett a családban.

A régi kastélyban született, az újban halt meg. Anyja, a szigorú, vékony ajkú, hideg, konzervatív és németül beszélő Majthényi Anna tíz falut kapott hozományba. Madách Sándor a Majthényi-aranyakból fel-

építhette kedve szerint az új kastélyt, a finom barokk épületet, a hármas tagozású fehér falakat, a két saroktornyot fedő hagyma alakú sisakkal, mely tükörként fénylik még a borús ég alatt is. A kastély mellett áll az evangelikus templom, ahonnan Majthényi Anna pénze elirányította a Madách családot, vissza a katolikusok közé. A főbejárat felett a két címer: a Madáchok koronás griffmadara és a Majthényiak pocakos medvéje. Körös-körül nagy park, amelybe átszivárog az áradás vize. Szétszórt víztükrök fehérlenek a dérverte fűben. Nedvesség, köd, borongás. Az utolsó őszi levél s néhány kitartó varjú szállt le velünk együtt a sztregovai földre.

A szobákban minden úgy van, ahogy Madách Imre életében. Az első nagyobb helyiségben hosszú asztalok s egy zongora, amelyen ő játszott. Ezen a kis ablakon nézett ki, utasítást adott a kasznárnak. Ezen a kopott kőlépcsőn – kétfoknyi mindössze – lépett le az udvarra, a nyitott istállókhoz, a párolgó trágyadombokhoz, itt szólt a béreseihez. S itt elöl, a gyepen, mely a bejárat előtt húzódik, nyilván rózsák tündököltek az ablakok alatt. Még látni a maradványokat.

– Igen, itt rózsák voltak – mondta kísérőm.

Madách Imre járt fel s alá ezekben a szobákban, sápadt, ernyedt-bajszos arcán a szívbajosok rózsaszín foltjaival. Már átélt egyet s mást. A pozsonyi és a pesti osztrák börtön, s a házassági csalódás – csupa keserűség. Bezárkózott hát a sztregovai magányba, s e kemény kagylóban csöndesen megszületett *Az ember tragédiája*. A szabadságharc után nehezen lélegzett a földre gyűrt magyarság. Akkor már a nemzetiségi vezetők is tudták, mekkorát tévedtek, mikor osztrák zsoldba adták híveiket. A *Civilizátor*ban Madách Imre halhatatlan iróniával szól a Bach-korszakról. De ennél többet akart. Petőfi meghalt, Kossuth idegenben próbálkozott. A magányban nincs ellentét, az ember híven megtarthatja elveit és hitét. Így született a *Tragédia*: a magyar kiábrándultságból az egész emberiség kiábrándultsága beszél. Madách hite lassan, nehezen tör elő, csak a mű végén lobban fel, de ez a láng hiteles és valóságos, annyi bánat próbálta elfojtani, s hiába! Fellobbant!

Ajtót ajtóra nyitottunk ki a deszkapadlós szobákban. Madách „oroszlánbarlang”-nak nevezte azt a szobát, melyet a sztregovai kastélyban háló és dolgozó helyéül választott. Ő alakíttatta át a régi biliárd-szobából. A kissé komor, boltozatos helyiség szögleteibe csak gyéren jutott fény: innen a tréfás elnevezés. A környék kúriái vadászfegyverekkel, szarvasok agancsaival büszkélkedtek; Madáchnál csak egy ódon páncéling emlékeztet az ősi nemesi származásra. A berendezés inkább a szellem emberére vall: Goethe, Schiller, Gutenberg és Luther szobrocskái kis állványokon. A falakon XVIII. századi metszetek, a szülők díszmagyaros

olajképei és Madách néhány festői próbálkozása. Az íróasztalon földgömb, nagy hatszögletű tintatartó és sok-sok lúdtoll. Egy faliszekrény fogadta magába a költő leggyakrabban használt könyveit, a vaskos Bibliát, Shakespeare-t, Dantét, a német klasszikusokat.

A tulajdonképpeni könyvtár az egyik toronyszobában volt: másfél ezer kötet. Már a nagyapa, Madách Sándor jeles könyvgyűjtő volt. Buzgón vásárolta az ókori auktorokat, a históriai és jogi szakmunkákat, az illuminátus, szabadkőműves iratokat. Mintegy ezer könyvet hagyott, katalógussal ellátva, legidősebb fiára, a költő apjára. Ennek kezén a gyűjtemény főként szépirodalmi művekkel gyarapodott, többnyire franciákkal. A *Tragédia* írója már gyermek-, s ifjúkorában gazdag szellemi táplálékhoz juthatott.

Eredetiben olvashatta a római remekírókat: Horatiust (többféle kiadásban), Vergiliust, Ovidiust, Cicerót, Tacitust. A görögök közül Homéroszt latin fordításban, Plutarkhoszt franciául. Szophoklészt és Xenophont németül. Az újabb kori klasszikusok műveiből rendelkezésére álltak Milton, Pope, Ossian, Young, Corneille, La Fontaine, Fénelon, Voltaire könyvei; az angolok német nyelven (Defoe *Robinson*-ja franciául), a franciák eredetiben (kivéve Rousseau-t, ez németül). Moliére-t különösen kedvelhette a költő: színműveinek Voltaire-féle kiadását kis kézikönyvtárában helyezte el. Marmontel egykor igen becsült *Erkölcsi meséi*-t (melyeket Kazinczy is ujjongva olvasott Báróczy Sándor fordításában) anyjától örökölte. La Rochefoucault, Montesquien, Le Sage, Mme de Staël munkáit maga szerezte be. A legnagyobb számban német írókat tartalmazott a családi könyvgyűjtemény: Wieland, Kleist, Bürger, Gessner, Hölty, Gellert, Haller és Klopstock műveit. Köztük a rémdrámák hírhedt kiagyalójának, Kotzebuenak nem kevesebb, mint százhúsz kötete. A költőnek már csupán a teljes Goethe és Schiller beszerzéséről kellett gondoskodnia, és persze az ő révén kerültek a könyvtárba a romantika halhatatlanjai (Byron, Victor Hugo), valamint Shakespeare, akit a romantikus esztétika ismert el igazi nagyságában. Megvette és kedvenc könyvei közé sorolta az *Ezeregyéjszaka* egyik német kiadását. Friss tájékozódásra vall, hogy olvasta Heinének és az Ifjú Németország lázongó íróinak (Börne, Gutzkow) munkáit.

Magyar könyve aránylag kevés volt: Kisfaludy Sándor és Károly, Kölcsey, Fáy András, Vörösmarty, Bajza, Nagy Ignác, Szigligeti művei, néhány korabeli almanach. Ezek többnyire saját szerzeményei és tudjuk, hogy diákkorában előfizetett Bajzáék Athenaeumára. Amit e gazdag és korszerű folyóiratban filozófiáról, politikáról olvasott, azt – mint újabban kimutatták – később a *Tragédia* írásakor hasznosította.

Könyveinek listája egyebet is elárul főműve forrásairól. Apja számos históriai munkát szerzett meg a francia forradalomról, és a párizsi szín jeleneteit ezeknek alapján dolgozta ki a költő. Kortársak műveit is tanulmányozhatta: Rabaud-Saint-Etienne könyvét, a francia forradalom legkorábbi ismertetését (Madáchéknak az 1792. évi strassbourgi, német kiadás volt meg), Fantin-Désodoards terjedelmes krónikáját, Burke, Dumouriez vitairatait.

A reformkor haladó eszméit vallotta Madách is: a polgári átalakulásért cikkekben emelt szót. Nézetei a centralisták (Eötvös, Szalay László, Csengery Antal) köréhez kapcsolják. Rá is nagy hatással volt Cormenin, akinek Timon álnéven kiadott munkáit (*De la centralisation* – A központosításról; *Le livre des orateurs* – A szónokok könyve) állandóan a keze ügyében tartotta. Cikkíróként maga is a Timon álnevet használta. E nagyjelentőségű franciakönyvek szomszédságában állt Széchenyi *Hitel*-e, szintén nagy hatással lehetett a politikus Madách gondolkodására. Még tucatnyi reformkori politikai mű tanúskodik arról, hogy a költő menynyire érdeklődött kora közéleti kérdései iránt (Szemere Bertalan, Gorove István, Tóth Lőrinc politikai útirajzai, Vahot Imre *Országgyűlési almanach*-ja, a *Magyar szózatok* című illegális kiadvány, melynek Kossuth Lajos volt az egyik szerzője stb). Madách némelyik külföldi könyvbeszerzése is sokat mond világnézeti és politikai tájékozódásáról. Megvette a szociális haladásért lelkesedő francia pap, Lamennais szigorúan tiltott műveit, s ami ennél is meglepőbb: Feuerbach valláskritikai munkáját (*Das Wessen des Christentums*). A filozófiát – többek közt – olyan korszakos mű képviselte könyvtárában, mint Kant *Kritik der reinen Vernumft*-ja.

Akik ismerték, akik közelről láthatták Madáchot, könyvei fölé hajló, folyton munkálkodó férfinak írják le. Munkálkodásainak segítő, gyakran ihlető eszköze, könyvtára – sajnos – örökösei kezén részben elkallódott. 1913-ban a gyűjtemény már erősen megfogyatkozva került az Országos Széchenyi Könyvtárba. Csupán legkedvesebb könyvei maradtak a sztregovai kastélyban, a magas, falba épített polcon, a köpcös régi kandalló mellett. Latin, magyar, francia és német kötetek, köztük megyei és országos tudósítások bekötve, megszámozva. A könyvek között régi térképek és kártyák, s a falakon itt is képek, többnyire újak, az unokáé és a dédunokáké.

Egy másik helyiségben fekete, lakkozott kínai bútorok, tekergő, apró tűzszín sárkányokkal és régi metszetek a falon. Az ablakon át látni a húszholdas kert fáit, ahol sokat sétált Madách Imre.

Magány, csend, penész és alkonyat. Zúg a szél, minden percben nyikorog a padló vagy egy szekrény, mint az angol kastélyokban, ahol

kísértetek járnak. Az egyszerű padlón dudorodnak a deszkák, bántóan kopog a léptünk. Leülök egy székre az egyik ablakmélyedésben a huzatos, hideg szobában s megérintem a falakat. S ekkor varázsütésre muzsikálni kezd a Madách-kastély:

Ha jő az ősz, virágink elbúcsúznak,
Fagyos szél sír madárdalok helyett,
Pereg a zúz, repülnek a vadludak
Búcsúzva ködlepett rónák felett:
Nem is tudom már, lelkem hol végződik,
Hol kezdődik a halvány ősz köde,
Csak azt tudom, hogy olyan édes halni
Keblünknek, hol minden meghal vele.
Nem is tudom, hervadt virágszál-é ott,
Avagy lelkemben őszi dal terem,
Darvak repülnek-é a szürke égen,
Vagy messze sejtésű képzeletem?

Az emberi lét kínzó kérdései izgatták Madách Imrét is.

A kastélyból kimentünk a kertbe. Hogy fáztak a vékony nyírfák! Egy domborulaton nyugszik az író teste. A temetői kriptából áthozták a koporsót. Innen ellát – ki az Ipolyra. A sír felett Rigele Alajos nagyszerű férfigéniusza áll, mintha fel akarna szállni, minden izma megfeszül a röppenés vágyától. A felhők közül abban a pillanatban bújt elő a nap, mikor letettem egy szál rózsát a költő lábaihoz.

